

Historische Kring Losser (HKL)

De Historische Kring Losser zet zich sinds haar oprichting in 1969 in voor het behoud van het cultuur-historische erfgoed van de gemeente Losser (vooral van de dorpen Losser, Overdinkel en Glane), het vastleggen van informatie in publicaties en andere (audiovisuele) media en het organiseren van lezingen en exposities. Hierdoor blijft de kennis van het verleden actueel en wordt toegankelijk gemaakt voor een breed publiek.

Correspondentieadres:

Hogeweg 36
7582 CH Losser
Email: secretaris@historischekringlosser.nl
Website: www.historischekringlosser.nl

Bankrekening t.n.v. Historische Kring Losser

IBAN: NL 35 RABO 0337 3080 98
BIC: RABONL2U

Bestuur

Voorzitter

Thea Evers* Dr. Staringstraat 7 7582 BL Losser 053 5382613

Secretaris

Georg van Slageren* Hogeweg 36 7582 CH Losser 053 5382850

Penningmeester

Harry Dekkers Ludgeruslaan 12 7581 DD Losser 053 5387993

Leden

Peter Heerink Hogeweg 125 7582 CC Losser 053-5360520

Gerda Hogebrink Lutterstraat 55 7581 BT Losser 053 5381291

Andries Kuperus* Dr. L. de Bruijnstr. 12 7582 AA Losser 053 5383196

Chris Meekers Allemansweg 52 7582 HL Losser 053 7519669

Bennie Nijhof Kerkhofweg 195 7586 AD O'dinkel 053 5382778

Jack Scholtens* Heidehof 54 7581 VJ Losser 053 5385756

André van der Veer Willibrordlaan 38 7581 DT Losser 053 5383192

*) Redactie van Oet Dorp en Marke

Aangevuld met: Sietse Smit, Scholtinkstraat 54, 7581 GS Losser (053 538 6834)

Oet Dorp en Marke Losser

Wordt aan het eind van elk kwartaal toegezonden aan de leden van de HKL.

De jaarcontributie bedraagt € 15,00 (bij postverzending € 18,00) per jaar.

Overname (geheel of gedeeltelijk) en publicatie van artikelen is alleen toegestaan met toestemming van de redactie en bronvermelding.

ISSN: 1568-4711 (Oplage 850 ex.) (Druk: Drukkerij Jansen Losser)

Omslagfoto:

Christoph Bernhard von Galen, de vorstbisschop van Münster die precies 350 jaar geleden Losser in brand stak. In heel Nederland misschien beter bekend als 'Bommen Berend' en in Twente als 'Beerneke de koodief'. De prent is vervaardigd door Christian Hagen en toont de bisschop voor een belegerde stad (waarschijnlijk Münster) die bestookt wordt met bommen. (Rijksmuseum Amsterdam).

Inhoudsopgave

<i>Historische Kring Losser (HKL)</i>	1
<i>VAN DE REDACTIE</i>	3
<i>AGENDA</i>	4
<i>BOMMEN BEREND. HEILIGE OF BOEF?</i>	6
Georg van Slageren	
<i>EEN BISSCHOPSKRUIS EN ANDERE HERINNERINGEN</i>	
<i>AAN 'BOMMEN BEREND'</i>	22
Thea Evers	
<i>HET NIJWEERTSHOES</i>	36

Fotoverantwoording:

Tenzij anders vermeld zijn de foto's afkomstig uit het archief van de HKL.

VAN DE REDACTIE

Op 24 september 2015, in de week waarin deze aflevering van Oet Dorp en Marke verschijnt, is het precies 350 jaar geleden dat zich in Losser een enorme ramp voltrok.

'Anno 1665. In den nagt van den woensdag (23 September) op den donderdag (na Losser karmisse) is de Vorst of Bisschop van Munster in Losser gevallen und tusschen 30 und 40 husen verbrand de klokken gesmolten'.

Die Vorst of Bisschop van Münster was Christoph Bernhard von Galen, hier te lande misschien nog beter bekend als 'Bommen Berend' en in Twente ook wel als 'Berend den Koodeef'

In 1965 waren er in Losser, volgens Dagblad Tubantia van 2 april 1965, nog oudere inwoners die over het gebeuren in 1665 konden vertellen alsof zij persoonlijk bij de krijgshandelingen aanwezig waren geweest. Volgens de krant getuigt dit ervan, dat deze mensen een grote belangstelling hebben voor de geschiedenis van hun streek. Bovendien blijkt eruit dat zij er de geschiedenisboeken op hebben nageslagen en dat zij graag met elkaar praten over de historie van hun dorp.

Met name worden de heren B. Holst en G.H. Welpelo opgevoerd. De heer Holst is vier jaar later één van de oprichters van de HKL. In zijn voetspoor hebben wij ons opnieuw in de 'Brand van Losser' verdiept. Zonder overigens te willen doen alsof we er zelf bij geweest zijn, maar wel als bewijs van onze grote belangstelling voor de geschiedenis van het dorp en de streek, waar wij leven.

Georg van Slageren besteedt, onder de titel *Bommen Berend. Heilige of boef?*, aandacht aan de vorstbisschop zelf en aan de 'streken' die hij in onze omgeving heeft uitgehaald. Maar ook belicht hij de verschillende visies die er op Bommen Berend mogelijk zijn. Visies die vooral bepaald werden door de hoek van waaruit de beoordeling plaatsvond: de katholieke of de protestantse, de Nederlandse of de Duitse.

Thea Evers constateert in haar artikel *Een bisschopskruis en andere herinneringen aan 'Bommen Berend'*, dat er in Losser nauwelijks tastbare herinneringen aan de ramp zijn achtergebleven. Zij heeft ontdekt dat het over de grens in het Münsterland heel anders is. Daar kunt u in kerken en musea, maar ook gewoon buiten, in het land, herinneringen aantreffen aan deze Münsterse vorstbisschop.

De redactie

AGENDA

Voor de komende maanden hebben wij de volgende ledenavonden georganiseerd.

Maandag 19 oktober: Paul Glaser over 'Tante Roosje'

In de vorige aflevering van Oet Dorp en Marke hebben we u al gevraagd om bovenstaande datum in uw agenda te noteren. Dan komt immers Paul Glaser uit Enschede vertellen over 'Tante Roosje'.

Het wordt een dubbel verhaal. Eerst het levensverhaal van zijn Joodse tante, aan het begin van de Tweede Wereldoorlog een levenslustige jonge vrouw, die letterlijk en figuurlijk dansend door het leven gaat. Haar Nederlandse man wordt NSB'er en na de Duitse inval wordt zij ingehaald door de anti-Joodse maatregelen van de bezetters. Door verraad uit 'eigen kring' wordt zij opgepakt en overleeft Westerbork, Vught en Auschwitz.

En dan Paul Glaser's eigen verhaal; het verhaal van een man, die op middelbare leeftijd ontdekt, dat hij niet het katholieke jongetje uit Maastricht is, zoals hij altijd heeft gedacht, maar dat zijn vader een Jood is en dat altijd voor hem verzwegen heeft en er ook niet over wil praten. Hoe hij hier door 'toevalligheden' achter komt. Hij heeft hierover een boek geschreven onder de titel 'Tante Roosje'. Het boek werd vertaald in zes talen. Als het een roman zou zijn, dan zou je zeggen: 'Dat bestaat niet, dat is verzonnen'. Maar het is echt! Onder de titel 'Dansen met de vijand' wordt er ook een theatervoorstelling van gemaakt, die begin 2016 te zien zal zijn.

Paul Glaser illustreert zijn lezing met veel foto's uit het leven van zijn tante en origineel filmmateriaal met geluid. Het is geen 'concentratiekampgeschiedenis' geworden, integendeel, die periode komt, hoe onbegrijpelijk en afschuwelijk ook, maar heel summier aan bod. Het is een indrukwekkend verhaal geworden, waarin ondanks alle tragiek, ook optimisme en fascinatie voor het leven doorklinkt.

Maandag 23 november: Wim Nijhof over de 'Geschiedenis van Enschede'

Wim Nijhof is historicus en publicist en leerde het schrijven als journalist bij Dagblad Tubantia in Enschede. Dat hij schrijven kan bewees hij al eerder met 'Kunst, katoen en kastelen', de grote biografie over textielbaron, kunstkenner en verzamelaar Jan Herman van Heek, oprichter van Rijksmuseum Twente en kasteelheer (Huis Bergh in 's Heerenberg). Maar ook met boeken als 'Heren en Helden van Haaksbergen' en 'Troebelen in de Twentsche textiel'. In november 2010 hield hij over deze boeken een lezing voor ons. Precies vijf jaar later komt Wim Nijhof weer naar Losser om te vertellen over de 'Geschiedenis van Enschede', zijn geboortestad. 'Geschiedenis van Enschede' is ook de titel van een boek dat vorig jaar van zijn hand verscheen. Het is een 'kloek' boek, groot formaat en 464 pagina's, maar toegankelijk en met vaart geschreven. Met evenveel vaart zal Wim Nijhof op 23 november a.s. ons over de meest interessante onderwerpen uit de geschiedenis van Enschede vertellen.

Maandag 4 januari 2016: Nieujaarsvisite

Terwijl we dit schrijven is het nog volop zomer en hebben we onze gedachten nog helemaal niet bij olieballen, knieperkes en boerenjong's. Maar zet u het toch maar direct op de kalender en kom op tijd want zoals altijd wordt het weer heel druk en heel gezellig tijdens de nieuwjaarsvisite van de HKL op de eerste maandag in het nieuwe jaar. En natuurlijk hebben we weer een spannende quiz voor u in petto.

BOMMEN BEREND. HEILIGE OF BOEF?

Inleiding

'Anno 1665. In den nagt van den woensdag (23 September) op den donderdag (na Losser karmisse) is de Vorst of Bisschop van Munster in Losser gevallen und tusschen 30 und 40 husen verbrand de klokken gesmolten'.

Dit citaat is de openingszin van een document, dat onlangs gevonden werd in het archief van de Historische Kring Losser (HKL). Wij denken dat dit document (een foto) een handschrift is van Hermanus Lippinkhoff. Wij zochten het al enkele jaren, maar niet in ons eigen archief! Tot voor kort was met betrekking tot dat handschrift bij ons alleen bekend wat 'oude' schrijvers er over hadden gemeld en ook dat ds. J.H. Hulsken (predikant in Losser van 1808 tot 1848) het in het huis van Lippinkhoff had gevonden. Lippinkhoff overleed in 1743 en zal de gebeurtenissen in 1665 waarschijnlijk niet zelf meegemaakt hebben. Het handschrift is wel de oudste 'Losserse' bron waarin de inval en de rampzalige gevolgen beschreven worden. Meer over dit handschrift en de foto's op blz. 11 e.v.

In Ootmarsum is een oudere aantekening bewaard gebleven. 'Op 21 september is de bisschop van Munster heel onverwachts met een grote legermacht Twente binnengevallen, heeft Enschede geplunderd en Losser in brand gestoken. Hierdoor ontstond alom onrust en verslagenheid', schreef dominee Van Laer in 1665 in het Kerkeruadsboek van Ootmarsum over de jaren 1632-1786.¹ In het oudste Kerkenboek van Losser is over deze ramp niets te vinden, want dat begint pas in 1678.

Christoph Bernhard von Galen

De Vorstbisschop van Münster, die in 1665 in Losser zo'n ramp veroorzaakte, was Christoph Bernhard von Galen. Hij werd op 12 oktober 1606 geboren op de waterburcht Bisping bij Rinkerode in het Münsterland. Al op 7-jarige leeftijd werd hij kanunnik van de Dom in Munster. Het was het begin van een voorspoedige carrière als kerkelijk en wereldlijk bestuurder. Toen hij 24 was ontving hij de waardigheid van domcustos en van 1646 tot 1648 was hij als kerkelijk vertegenwoordiger betrokken bij de onderhandelingen, die voorafgingen aan de Vrede van Münster (Tachtigjarige Oorlog) en de Westfaalse Vrede (Dertigjarige Oorlog).

Belegging van Münster. De bommen vliegen door de lucht.

Bommen Berend

In september 1650 werd Von Galen tot bisschop van Münster gekozen, maar zijn tegenstander binnen het kerkelijk en wereldlijk gebeuren, domdeken Bernhard von Mallinckrodt, weigerde hem als bisschop van Münster te erkennen. Mallinckrodt werd daarbij gesteund door het bestuur van de stad. Zij wilden hun stadsrechten niet verliezen aan een als een absoluut vorst heersende bisschop. Het zou tot 1661 duren voordat de nieuw gekozen bisschop de stad Münster (met geweld) definitief aan zijn gezag kon onderwerpen. Bij dat geweld werd voor het eerst gebruik gemaakt van een nieuw soort brandbommen, waardoor Von Galen de bijnaam 'Bommen Berend' kreeg. Hij zou ze later bij het - mislukte - beleg van Groningen (in 1672) ook weer gebruiken.

Vanaf het begin van zijn regering in 1650 stelde Von Galen zich vijandig op tegenover de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden, maar ook tegenover het Graafschap Bentheim. In september 1665 raakte Von Galen voor de eerste keer met de Republiek in oorlog. Door overschatting van eigen militaire kracht en door het uitblijven van het grootste gedeelte van de beloofde hulp van de Engelsen, die met de Nederlanden verwickeld waren in de Tweede Engelse Zeeoorlog, werd de veldtocht geen succes. In april 1666 was hij gedwongen de vrede van Kleef te sluiten. Maar voordat het zo ver was had zijn legermacht in Losser de al genoemde ramp veroorzaakt.

De oorlog van 1665-1666

Op 13 juni 1665 sloot Von Galen een verdrag met de Engelse koning Karel II. De bisschop zou met 20.000 man voetvolk en 10.000 ruiters de Nederlanden aanvallen en hiervoor geld ontvangen. Zijn bedoeling was om de heerlijkheid Borculo en enkele andere gebieden, die vroeger aan Westfalen hadden behoord, weer in bezit te krijgen. En ook wilde hij de rooms-katholieke kerk in Twente weer in het zadel helpen. Op 14 september stelde Von Galen de Staten-Generaal een ultimatum, waarin hij inwilliging van zijn territoriale eisen vorderde. De eisen werden afgewezen. Hij veroverde daarna in enkele weken de Achterhoek en grote delen van Overijssel. Zijn soldaten plunderden er naar hartelust op los. Veelvuldige veediefstallen leverden hun 'baas' de bijnaam 'Beernke de koodief' op. Zijn pogingen om (met geweld) het rooms-katholieke geloof in het oostelijk deel van ons land weer ingang te doen vinden en zijn aanspraken op de heerlijkheid Borculo geldend te maken, mislukten echter.

De Münsterse troepen lagen langs de Twents - Münsterse grens. De overlevering wil dat Von Galen voor de inval in Twente zijn troepen geïnspiceerd heeft onder een lindeboom op het Ruenberg. Op het aan de gelijknamige beek gelegen erve Welpelo was, volgens de heer Holst in 1965, nog lang in het terrein een wal te zien, die erop wees dat hier een legerplaats is geweest. In de omwalling ontbrak een stuk en daar zou de drinkplaats voor de paarden geweest zijn.

*Vermoedelijke locatie van het kampement van de Münsterse troepen in Overdinkel, bij het bruggetje over de Ruenbergerbeek, gezien vanaf de Welpeloweg.
(Foto Andries Kuperus).*

Holst wist in 1965 ook nog, van horen zeggen, dat er verspieters, vermomd als 'kiepenkerl'² over de grens naar Losser waren getrokken. Deze verspieters zouden, als zij Losser onverdedigd aantreffen, een schuur in brand steken, waarmee aan de achtergebleven troepenmacht het sein 'Alles veilig' werd gegeven. In het onverdedigde dorp staken zij inderdaad een schuur in brand, maar dat liep wat uit de hand waardoor het hele achterdorp³ afbrandde. In de daarop volgende nacht overschreed het Münsterse leger inderdaad de grens. Een jongen, die als hulpje met de troepen meetrok, stak de kerk in brand met als gevolg dat ook de rest van Losser in vlammen opging. Aldus een artikel in Dagblad Tubantia van 2 april 1965. Er wordt nog wel aan toegevoegd dat het in brandsteken van de kerk niet conform de plannen van de bisschop was. De brandstichter werd tot de galg veroordeeld.

Deze versie zou ontleend kunnen zijn aan Johann von Alphen, die in zijn biografie⁴ over de bisschop van Münster op pagina 139 schreef: *'C. Bernhard rückte mit der überigen Armee de 23. Sept. in die Twente ein, und lagerte sich beim Dorf Losser. Hier steckte ein Trosbube die Kirche in Brand, wodurch ganz Overijssel in Schrecken geriet. Der Fürst aber, der das brennen streng verboten hatte, liess den Täter der Schärfe nach bestrafen: den der Papst hatte ihm Dispensation erteilt, das er Lebensstrafen verfügen konnte'*. Er is volgens de krant ook een heel andere opvatting bekend. Von Galen zou in Losser een afschrikwekkend voorbeeld hebben willen stellen en het dorp opzettelijk in brand hebben laten steken. Hij hoopte hiermee te bereiken, dat de andere steden en dorpen die hij op zijn veldtocht tegen zou komen van verdediging zouden afzien.

Hoe ging het verder met de veldtocht?

De dag nadat Losser op brute wijze aan het gezag van de bisschop was onderworpen, trokken de troepen naar Enschede en in de volgende drie dagen werden Oldenzaal, Ootmarsum, Almelo, Diepenheim en andere plaatsen in Overijssel, zonder slag of stoot, ingenomen. In Gelderland ondervonden de Münsterse troepen wel tegenstand. Borculo heeft een korte belegering doorstaan. De troepen bleken in de herfst- en wintermaanden echter zo vermoeid door de vele verplaatsingen, dat ze op Borculo en Ommen terug moesten trekken. Lang heeft de bezetting overigens niet geduurd. In april werd de vrede van Kleef gesloten, waarmee de strijd met Münster werd beëindigd.

Na de beroemde Tocht naar Chatham, waarbij de ketting over de Theems door de vloot van Michiel de Ruyter werd stuk gevaren en de Engelse vloot

vernietigd werd, tekende ook Engeland met Nederland in 1667 de vrede (van Breda). Vijf jaar later, in 1672 (het Rampjaar) zou de strijd echter opnieuw ontbranden.

Het Rampjaar 1672

Als in maart 1672 Engeland en Frankrijk de Republiek opnieuw de oorlog verklaren, sluiten de bisdommen Keulen en Münster zich daarbij gretig aan. Omdat die oorlog, voor zover ons bekend, voor Losser geen directe gevolgen heeft gehad, laten wij die periode hier verder onbesproken. Wat nog wel aardig is om te vermelden is dat in een bijlage bij de oorlogsverklaring van 1672, door de bisschop van Münster, graaf Ernst Wilhelm von Bentheim, de markerichter van Losser, ter sprake komt.

In een bij de oorlogsverklaring gevoegd manifest somt Von Galen al het oude zeer tegen de Republiek op⁵. Opmerkelijk is dat daarbij ook de 'roof' van de kinderen van Ernst Wilhelm von Bentheim wordt genoemd. Deze graaf was de laatste markerichter van Losser uit het huis Bentheim-Steinfurt. Het graafschap Bentheim was, zeer tegen de zin van Von Galen, protestant. Toen Ernst beneden zijn stand trouwde met Geertruy van Zelst, de kamenierster van zijn zuster, regelde Von Galen dat zij, tegen betaling met Münsters geld, door de keizer tot gravin werd verheven. Hij hoopte daardoor invloed te krijgen op de gravin en haar kinderen. Maar het pakte anders uit. Toen Ernst in augustus 1668, na de begrafenis van zijn broer Phillip Koenraad, naar huis terug wilde keren, werd hij door Von Galen gekidnapt en drie dagen later 'bekeerde' hij zich in de vesting Coesfeld (de residentie van de bisschop) tot het katholicisme. Zijn protestantse vrouw Geertruy werd gevangen gezet in het slot Bentheim en in de kerk daar werden weer missen gelezen. Na haar ontsnapping uit Slot Bentheim volgde zij haar vier kinderen, die zij net op tijd naar de Nederlanden had weten te brengen. Von Galen ontbond toen het huwelijk en Ernst trouwde met een katholieke gravin⁶.

Ernst Wilhelm von Bentheim.
(Landesmuseum Münster).

Het handschrift van Hermanus Lippinkhoff

Sinds enkele jaren zijn wij bezig met het opnieuw inventariseren en beschrijven van het historisch archief van de HKL. Bij dat werk komen we zo nu en dan documenten tegen, waarvan we niet wisten dat we ze hadden. De oorzaak daarvan moet je zoeken in een eerdere, onvolledige beschrijving van documenten en mappen of in het op een verkeerde plaats terugzetten van geraadpleegde stukken. Zo vonden wij vorig jaar in ons eigen archief foto's van een handschrift van twee bladzijden, waarvan wij denken dat dit het eerdergenoemde en langgezochte originele handschrift van Lippinkhoff is. Het zou ook een afschrift van het handschrift kunnen zijn, maar volgens deskundigen dateert het wel uit de 18de eeuw. Hoe wij aan de foto's zijn gekomen en waar het origineel zich bevindt is niet bekend.

U ziet de foto's op de hierna volgende pagina's. De eerste pagina van het handschrift betreft de dramatische gebeurtenissen in de nacht van 23 op 24 september 1665. De tweede pagina gaat over het gieten en ophangen van de nieuwe klokken in de Martinustoren in 1666 en 1667. Bij het ontcijferen van het handschrift kan de op blz. 15 e.v. geciteerde tekst van ds. Schaefer zo nodig behulpzaam zijn. Het zal u opvallen dat de geciteerde tekst zo nu en dan afwijkt van het document in het archief van de HKL.

Verskillende visies op vorstbisschop Von Galen

De oorlogsactiviteiten, die Von Galen binnen onze grenzen ontplooiden, hebben het beeld dat in Nederland is ontstaan natuurlijk sterk beïnvloed. Al in 1679, een jaar na de dood van de bisschop verscheen in Nederland een biografie. De auteur was Simon de Vries (1630-1705) uit Utrecht. In de catalogus bij de hierna genoemde tentoonstelling in het Rijksmuseum Twente, wordt de biografie 'een boekje met sterk tendentieuze inhoud, een overdreven verhaal, met vaak foutieve gegevens, genoemd'. Het boekje vond echter gretig aftrek, ook in vertalingen. Het boek is tot in de 19e eeuw in Nederland en Duitsland

Bernhard von Galen te paard, geschilderd door Wolfgang Heimbach (1674), met op de achtergrond de stad Groningen.

toonaangevend geweest. De eerste opponent tegen De Vries en verdediger van Von Galen was diens vicaris-generaal Johann von Alphen (1630-1698). De levensbeschrijving, die hij in het Latijn schreef, is pas in 1790 in het Duits vertaald⁷. Bij Von Alphen slaat de slinger weer naar de andere kant door: hij

Anno 1665. In den nacht van den
woensdag (23 September) op den
donderdag (na Losfer karnunfe) is de
vorst of Bisfeker van Albeunster
in Losfer gevallen und turfchen
30 und 40 huser verbrand de
klocken gesmolten. Drentse
Drente bis tot Winschoten in Gronn-
gerland afgegruineerd und geplunderd
namen Oldenzaal. Oetmarsum und
andere stedekens in und moesten
seware kerkentue geven de markte
Losfer of Kerpel moesten geven alle
weeke van de maant December 1665
tot den april 1666 40 rijksdaalder
35 st twintig muddes en 7 spint
haver 2426 lb hoog alle weeke buiten
steuer en schade geld.

De kerke was vol gebragt van
kisten en kisten kettel und potten
linnen und wolle beddingen
uitgeplunderd und verbrand alle
beesten und peerden weggruineerd
behalven de in de Graapoch op Bentheim
waren geslacht.

Anno 1666 den 20 September Is
unse Losfer klokke de eerste weder
gegoten. Op donderdag 1667 den
31 Augustus is de andere sijn
grote klokke op zaterdag in den toren
gewonden welke den eusten Gotte den
meisten mislukte is de selve weeke
ook gegooten sijn op zondag den
1 September is de eerste reise op den
toren geleit op 4 September op
zaterdag sloeg de klokke Een
met het nye suuwerk.

de eerste reise op den 10 zondag
na Trinitas 1667 op sint michelsdag
is de eerste predige gedaan op
den nijen predigstoel alden stijl
voort is daerna de kleinste
klokke gegooten.

nijen Lippinkhoff

99naaldig 1707

overdrijft vaak in hoge mate ten gunste van de bisschop. Het boek is wel waardevol vanwege de vele officiële documenten die er in staan.

In 1964 heeft dr. W. Kohl uit Münster een standaardwerk geschreven, dat een objectief beeld van de bisschop van Münster geeft (aldus de redactie van de catalogus bij de hierna genoemde tentoonstelling uit 1973).

Hoewel Christoph Bernhard von Galen ook in het Duitse rijk meer naar voren trad als vorst, krijgsman en diplomaat dan als geestelijke, heeft hij ook andere kanten. Die andere kanten zijn onder meer belicht tijdens tentoonstellingen in het Landesmuseum für Kunst und Kulturgeschichte in Münster (1972) en in het Rijksmuseum Twente in Enschede (1973). Doel van al zijn activiteiten is, zo willen wij aannemen, steeds geweest het herstel en behoud van de katholieke kerk in zijn eigen gebied, maar zoveel mogelijk ook daar buiten. In zijn eigen diocees was hij bovenal bisschop. Door de Dertigjarige Oorlog was zowel het economische als het kerkelijke leven ontwricht en Von Galen was vast besloten orde op zaken te stellen en heeft dat ook inderdaad gedaan. Zo heeft hij voor een groot deel uit eigen middelen de bouw van zeker 30 nieuwe en het herstel van 100 vervallen kerken betaald. De vraag waar die 'eigen middelen' echt vandaan kwamen laten we hier maar onbesproken. Op het volk maakte hij diepe indruk door zijn eenvoud en vroomheid. Naar men zegt droeg hij liever de mis op in een kleine parochiekerk dan in de Dom in Münster.

Het hiervoor genoemde doel (herstel en behoud van de katholieke kerk) heiligde zo nu en dan wel veel middelen. Daarom is het ook niet zo verwonderlijk dat het nogal wat uitmaakt uit welke hoek de vorstbisschop wordt beoordeeld. Dat zagen we al bij de bespreking van de biografieën van de hand van de protestantse Nederlander Simon de Vries resp. van de Duitse katholiek Johann von Alphen.

Hierna geven wij nog een protestantse en een rooms-katholieke visie uit onze eigen omgeving weer. Bij de vergelijking van de teksten van de hervormde dominee Schaefer en de rooms-katholieke burgemeester Van Helvoort moeten we bedenken, dat ze beide stammen uit de jaren vóór 1940. Een tijd waarin katholieken en protestanten heel anders over elkaar dachten en met elkaar omgingen dan in de tegenwoordige tijd.

In 1975 bleek overigens, bij een kwestie over straatnaamgeving, dat die tegenstellingen - zelfs binnen het bestuur van de HKL - toen nog steeds niet helemaal overbrugd waren.

Een protestantse visie⁸

Dominee V.E. Schaefer, predikant te Losser van 1905 tot 1942.

Tijdens de herdenking van het 300-jarig (zelfstandige) bestaan van de Hervormde Gemeente Losser in 1938, vertelde toenmalig predikant ds. V.E. Schaefer het volgende:

'Van 1638 tot 1676 dus gedurende 38 jaren heeft hier gestaan ds. Theodorus Froom, uit Steinfort overgekomen. Uit alles krijgen we de indruk dat dit geslacht Froom een kloek en volhardend geslacht is geweest. Ds. Theod. Froom heeft de inval meegemaakt van Bernard van Galen, bisschop van Munster. In

een oud handschrift, door ds. Hulsken Sr. in het huis van Herm. Lippinkhof gevonden, was het volgende opgetekend:

'Anno 1665 in den nacht van goedensdag op donderdag na Losser kermisse is die Vorst of Bisschop van Munster (Komende van Brandlecht) in Losser gevallen und tusschen 40 und 50 huizer verbrand und die kerke und toren verbrand, die klokken gesmolten de Twenthe und Drenthe biss tot Wijn-schotten in Groningerland offgeruвет (geroofd) und geplundert, namen Oldenzel, Ootmarsum und alle kleine stedekens in und musten zwaare kontribuytien geven. De marke of kerspel Losser moste geven alle weken van de maent Desember 1665 tot den April 1666 40 rijksdallers 35 stuv. twintig mudde und 7 spint haver, 2426 pond hoy alle weken buten koekenstuer (keukenbelasting) und schadengeld. De kerke was full gebracht van kisten und kasten, kettel und potten, linnen und wollen, beddinghe, uthgeplundert und verbrand, alle beesten und peerden weggevueret, behalve de in de graefschap Bentheim gevluchtet.'

Voor die tijden was dit wel een ontzaglijke ramp. Daarom worden wij stil, wanneer datzelfde handschrift doorgaat, alsof het de gewoonste zaak van de wereld was:

'Anno 1666 den 20 September is onse Losser Clocke de eerste weder gegoten up donderdag.'

Is het niet geweldig ? Vijf maanden na het vertrek van de benden van Bernard van Galen - terwijl de mensen zooveel huizen hadden op te bouwen en zooveel schade hadden geleden - zijn blijkbaar de kerk en de toren weer hersteld en wil men weer een klok in de toren hebben!

In de Martinustoren hangt sedert 1991 een replica van 'onse Losser Clocke'.

De originele klok staat nu in de hal van het gemeentehuis. De foto toont een detail van de klok met de naam van ds. Froen en het jaartal 1666.

Het is wel een geslacht geweest van aanpakken en doorzetten. Want wij lezen verder in het handschrift:

'Anno 1667 den 31 August is de andere und groteste clocke up Saterdag in den toren gewonden welker eerste gotte den meister mislukkede; doch is na dezelfde vorme gegoothen en up Sunday den 1 September de eerste reize up den toren met gelueth. Den 5 September up donderdag sloeg de clocke ééne met het nije uurwerk de eerste reize. Op den 10 Sunday na Trinitatis (elfden zondag na Pinksteren) op Sunt Michelydag is de eerste predige gedaan op den nije predichstoel. Voort daarna is de kleinste clocke gegoten.'

Wij menen, dat wij het tegenwoordig heel wat vlugger afkunnen dan vroeger; maar zulke simpele feiten maken ons toch wel stil en wij bewonderen de voortvarendheid en doortastendheid van het voorgeslacht in moeilijke en gevaarvolle tijden.'

Een katholieke visie

Dat precies dezelfde gebeurtenis ook met heel andere ogen bekeken kan worden, laat C.J.A. van Helvoort zien als hij de moeilijke positie van de katholieken na de invoering van de Reformatie in Twente bespreekt⁹.

Hij schrijft:

'Maar het was vooral de bisschop van Munster, Graaf Bernard van Galen waaraan onze Twentse katholieken zulk een grote steun hadden. In 1656 diende hij aan velen het vormsel toe. In 1660 bracht hij aan de Paus verslag uit, waarin hij over onze grensstreek zegt, dat zij zegenrijk werkt, dat vele afvalligen zich bekeren en vele wankelen niet tot de afval komen, dat duizenden uit de Nederlanden in de grensstaties de godsdienstoefeningen bijwonen en er de processies volgen. In 1665 valt deze prins-bisschop, die tevens wereldlijk heerser van de Munsterlanden is, de Achterhoek alhier binnen, naar men zegt om zijn oude rechten op Borculo en Lichtenvoorde te doen gelden. Hij heeft hierbij ook oog gehad voor de slechte godsdiensttoestanden in Twente, dat hij meent dat door de Paus aan zijn goede zorgen is toevertrouwd, nu het aartsbisdom Utrecht is opgeheven en de door Philips II aangestelde bisschoppen door de Paus niet zijn erkend.

Bij de inname van Losser op 24 September 1665 springen zijn soldaten uit de band. Zij stichten brand in toren en kerk en plunderen daar wat door particulieren ter beveiliging van hun bezit er is bijeen gebracht. Een aantal huizen wordt voorts nog door brand vernield. Het is niet op bevel, zelfs niet met instemming van de veldheer geschied, maar voor de calvinistische reclame

C.J.A. van Helvoort, burgemeester van Losser van 1919 tot 1944. Geschilderd door diens zoon Harry van Helvoort. Het schilderij is eigendom van de HKL.

is het te mooi om niet tot een drama te worden opgeschreefd. Men moet zoiets op de schouders van de bisschop van Munster schuiven. Berendke de Koedief heeft een ramp over het kleine dorp gebracht en dit zal tegenover de katholieken worden uitgebuit.

De overlevering heeft er ons het volgende rijmpje van nagelaten:

*'Berendke van Goalen stak Loster in brand,
Jaag den schelm noar 't Munsterlaand.'*

Een oud handschrift van Hermanus Lippinkhof, die in 1743 stierf en dus niet uit eigen waarneming de voorvallen van 1665 kan weten, maar die ze toch zeker uit de eerste hand van zijn ouders zal hebben vernomen, geeft de grondslag aan van deze overlevering.

In Mei 1666 wordt de vrede van Kleef gesloten en Twente treedt weer voor de zoveelste maal onder het Staatsbewind. De vervolging der katholieken kan weer voortgaan.

De ramp van Losser moge voor de betrokkenen dan al ernstig zijn geweest, men moet zich in deze toch wel voor overdrijving hoeden en er niets anders in zien dan een gewoon oorlogsverschijnsel dier dagen. Uit het aangehaalde handschrift van Lippinkhoff blijkt verder dat op 31 Augustus 1666 (het jaartal moet zijn 1667; GvS) te Losser de torenklok aan de voet van de toren is gegoten en dat alle klokken op zaterdag 1 September voor de eerste maal in de toren weer geluid hebben. Het nieuwe uurwerk was toen ook al aanwezig. Op St. Michilydag 1667 is op de nieuwe preekstoel in de kerk de eerste preek gehouden. Het verbranden van toren en kerk kan dus niet zo groot geweest zijn als men alles binnen een jaar (moet zijn twee jaar; GvS) weer heeft hersteld, te meer als men er rekening mee moet houden, dat in dit tijdsbestek de overgang van katholiek naar protestant weer moest plaats vinden.'

Dode bisschop scheidt de geesten in Losser

'De man, die u op bijgaand antiek portretje ziet, heeft bijna 300 jaar na zijn dood nog kans gezien hoofdpersoon te worden van veel deining in de boezem der Historische Kring van Losser.

Dat is Christoph Bernhard von Galen, van 1650 tot 1678, bisschop van Münster, bijgenaamd Bommen Berend, de man echter, die naast het herdersambt ook nog een baantje als krijgsman had en in die functie geregeld met zijn troepen ons land binnenviel.'

Zo begint een artikel in Dagblad Tubantia van 11 september 1975. De deining was ontstaan door een voorstel om een nieuwe bungalowwijk in Overdinkel te vernoemen naar deze man, als zijnde de bevrijder van de verdreven katholieke bevolking van Losser. Dat schoot enkele vooraanstaande niet-katholieke ingezetenen in het verkeerde keelgat. 'Nee, zeiden ze, dat nooit! Von Galen was een stroper en een plunderaar en een aartsvijand van de protestanten. En zie daar ligt een even curieus als interessant meningsverschil, dat rechtstreeks met de oude godsdienstige twisten te maken heeft.'

Daarna volgt een verwijzing naar de tentoonstelling in het Rijksmuseum Twente enkele jaren eerder. Uit de tentoonstellingsgids blijkt volgens de schrijver van het artikel, dat 'Von Galen meer van katholieken hield dan van protestanten en zijn invallen in ons land hadden dan ook wel duidelijk met zijn voorliefde te maken.'

Toen de Münsterse troepen in september 1665 Losser binnenvielen, werd het dorp platgebrand. Het verschil van mening binnen de HKL is volgens de krant al begonnen met de vraag 'of deze brand al dan niet bewust is aangestoken. Sommigen menen namelijk te weten, dat de brand is gesticht door één soldaat, die daarvoor is opgehangen aan de Losserse Martinustoren. Voor de katholieke ingezetenen van Losser zou, volgens deze leden in de Historische Kring, met de komst van de Duitse bisschop de bevrijding zijn gekomen. Anderen in de Kring denken, dat bisschop Von Galen slechts onheil en rampspoed in Losser en Overdinkel teweeg heeft gebracht en willen daarom niets weten van de naamgeving.'

Het meningsverschil werd, volgens de krant, de inzet van hoog oplaaierende discussies en het leek erop dat de standpunten steeds onverzoenlijker werden.

De redactie van de krant voorzag dat publicatie van het artikel niet iedereen in Losser welgevallig zou zijn, maar 'niet publiceren zou betekenen dat we de ernst van de situatie inzien en dat laatste nu wil er bij ons niet in.' Aan het slot van het artikel werden ideeën geventileerd voor een minder discutabele naam. De m.i. leukste suggestie was om de wijk te noemen naar de bisschop van Myra! Dat voorstel is niet overgenomen, maar de nieuwe wijk is ook niet naar Bommen Berend genoemd. Het is Het Welpelo geworden

en dat is ook wel passend op die plaats, vlak bij dat perceel aan de Invalsweg.

Of dit krantenartikel de discussie in het HKL-bestuur helemaal correct heeft beschreven weet ik niet, een kern van waarheid zit er vast wel in. In 2015 zou zo'n discussie, denk ik, wel wat genuanceerder gevoerd worden. Maar dat er met instemming van de HKL in Losser of Overdinkel alsnog een straat naar Bommen Berend genoemd zal worden, lijkt mij uitgesloten.

Georg van Slageren

Noten:

- 1 Geparafraseerd citaat in: Morshuis, Ben e.a. 'Historie Hervormde Gemeente Ootmarsum' (Ben Morshuis Stichting, 2009), blz. 30.
- 2 Een kiepenkerl was een wandelende koopman in het Münsterland met een hoge mand op zijn rug, de zogenaamde Kiepe. Typisch voor de kiepenkerle was hun kledij. Met blauwe linnen kiel, een rode halsdoek, muts, knoestige stok en pijp uitgerust trokken ze met hun kiepe van erf tot erf en van huis tot huis. Zo zorgden ze in vroegere tijden voor de uitwisseling van goederen en nieuwtjes tussen stad en land.
- 3 Dit was het deel van het dorp dat ten zuiden van de Dorpsbeek lag. De beek liep vanaf de Enschedesestraat voor de Aloysiuschool langs, voor de protestantse kerk en achter het Teylershuis en langs hotel Smit via de Kloosterstraat naar de Dinkel. In de twintiger jaren van de vorige eeuw is de beek 'ondergronds' gebracht.
- 4 Von Alphen, Johann in: 'Leben und Taten Christoph Bernards von Galen'. Vertaald uit het Latijn, 1790.
(www.books.google.nl/books?id=vfo5AAAAcAAJ&pg=PA339&l)
- 5 Catalogus bij tentoonstelling Rijksmuseum Twente 1973. (Voorspel oorlog 1672).
- 6 Jacobs, Frans in: 'Recht en onrecht in de Marke' (HKL, 2014), blz. 26.
- 7 Von Alphen, Johann in: 'Leben und Taten Christoph Bernards von Galen'.
- 8 Slageren, G.W.Th. van in: '400 jaar Hervormden in Losser (HKL, 1998), blz. 42 e.v.
- 9 Helvoort, C.J.A. van in: 'Losser voorheen en thans', deel II. (HKL en DDM, 1981), blz. 57 e.v.

EEN BISSCHOPSKRUIS EN ANDERE HERINNERINGEN AAN 'BOMMEN BEREND'

De inval van vorstbisschop Christoph Bernhard von Galen in de nacht van 23 op 24 september 1665, heeft in Losser geen tastbare herinneringen achtergelaten, of het moeten al de brandsporen zijn, die je op enkele oude gebinten nog kunt zien. Of misschien de kanonskogel, die werd opgegraven in een tuin aan de Scholtinkstraat en die aan de HKL werd geschonken. Mogelijk afkomstig van de gevreesde artillerie van de Münsterse bisschop, die met zijn kanonnen beschikte over het modernste wapentuig van zijn tijd en vanwege die kogels in de volksmond 'Bommen Berend' werd genoemd.

Heel anders is het over de grens in het Münsterland. Daar kunt u in kerken en musea, maar ook gewoon buiten, in het land, herinneringen aantreffen aan deze Münsterse vorstbisschop.

Een bisschopskruis

Zeven geslepen fonkelende robijnen, omgeven door maar liefst twintig diamanten sieren het bisschoppelijke borstkruis van Christoph Bernhard von Galen. Volgens zeer geloofwaardige overlevering kreeg hij het cadeau van Lodewijk XIV, de Franse Zonnekoning, nadat ze in 1672 gezamenlijk Nederland waren binnengevallen. De bisschop kwam met een leger van 30.000 soldaten via Brandlecht (onder Nordhorn) Overijssel binnen. De Franse koning was met 100.000 man nabij Arnhem de Rijn overgestoken. Het jaar 1672 werd het Rampjaar, waarin door alle oorlogen het volk 'redeeloos', de regering 'radeloos' en het land 'reddeloos' was. De Franse koning was zo trots op deze invasie, dat hij zijn krijgsdaad verschillenden keren op een ets heeft laten vereeuwigen.

Ze waren op 1 juni binnengevallen en op 26 juni was er al zo'n 'rijke buit', veroveringen van onder meer Borculo, Deventer, Zwolle, Kampen en Hasselt, Vollenhove, Steenwijk, Zwartsluis, Meppel en Rouveen, dat de koning en de bisschop een conferentie hielden op kasteel Biljoen bij Velp, om het land te verdelen. Nederland had zich helemaal gericht op de overzeese handel en geld verdienen en daarbij het leger en de vestingwerken verwaarloosd. Von Galen en de Franse koning waren zo overtuigd van hun overmacht, dat ook Friesland en Groningen alvast werden verdeeld. En daar, op kasteel Biljoen, ontving 'Bommen Berend' als dank voor zijn hulp, van de Zonnekoning dit kostbare borstkruis, in kerkelijke termen 'pectorale' genoemd. De waarde werd toen geschat op 20.000 Reichstaler. De stenen

zijn gevat in goud en zilver en men gaat er vanuit dat het in Parijs is gemaakt. De naam van de juwelier is niet bekend. In die tijd verdiende een kokkin 10 Taler per jaar; maar zij had natuurlijk wel altijd eten. Een arts mocht een halve Taler rekenen voor een ziekenbezoek en een rechter had een jaarloon van 1500 Taler.

Von Galen, geportretteerd door een onbekende meester (rond 1670/75). Op tafel liggen papieren met militaire plannen en afbeeldingen van kanonnen. De stad op de achtergrond zou Deventer kunnen zijn. (Foto kasteel Frederiksborg Denemarken).

*Het bisschopskruis van Bommen Berend, een geschenk van de Franse Zonnekoning.
(Foto Westfälisches Landesmuseum Münster).*

De bisschop had al een borstkruis, ook van goud en zilver, maar enkel bezet met diamanten. Dat was hem in 1664 geschonken door keizer Leopold I van Oostenrijk, als dank voor de inzet van Von Galen en zijn leger in de strijd tegen de Turken voor Wenen. De waarde van dat kruis zou 15.000 Taler zijn geweest. Volgens goed gebruik in die tijd, moest het geschenk van Lodewijk XIV dat overtreffen.

Het rood fonkelende borstkruis is van generatie op generatie in de familie bewaard gebleven. In 1997 werd het aangekocht door het Westfälisches Landesmuseum in Münster, het museum tegenover de St. Paulusdom. De Von Galens waren in financiële nood geraakt en het museum kocht van de familie nog diverse andere kunstwerken, waaronder vijf tapisserieën, met oppervlaktes tot 12 m², en vijfenzestig schilderijen. Sinds de heropening van het fraai verbouwde museum in 2014, is het borstkruis tentoongesteld in zaal 1.21, waarin een beeld wordt gegeven van de periode van 1618 tot 1678.

Het 'goedkopere' bisschoppelijke borstkruis (tien keer het jaarsalaris van een rechter), maakt deel uit van de collectie van de Domkammer, de schatkamer van de St. Paulusdom.

Haus Bisping. De doorgang van het oude poorthuis is nu dicht gemetseld.

Haus Bisping

Bommen Berend werd geboren in 1606 op de waterburcht Bisping, circa 10 km. ten zuiden van Münster, nu Rinkerode/gemeente Drensteinfurt. Al in 1364 wordt die burcht genoemd en zoals kenmerkend is voor de waterburchten uit de Middeleeuwen lagen alle gebouwen, zoals het huis, de schuren en stallen en de spieker binnen een grachtenring. De Von Galens, die tot de belangrijkste adellijke families in Westfalen zouden gaan behoren, hadden meer (kasteel)verblijven en Haus Bisping raakte langzamerhand in verval. Van dit complex is alleen het poorthuis uit 1651 overgebleven. Het is één van de laatste voorbeelden van zo'n oud poorthuis in het Münsterland en wordt privé bewoond. Het is dan ook niet te bezichtigen.

De 'Galensche Kapellen'

De grootste toeristische trekpleister in de dom van Münster is het astronomische uurwerk (1540) aan de zuidkant in de kapellengang. Maar op de tweede plaats komen de zogenoemde 'Galensche Kapellen'. Het zijn drie kapellen, gewijd aan Maxentius, Ludgerus en Jozef. Ze werden gebouwd in opdracht van de vorstbisschop in de periode 1663-1664, na zijn inname van de stad in 1660/1661, naar het voorbeeld van een laatgotische kruiskapel.

Het grafmonument in de dom van Münster.

In de Jozefkapel staat zijn eigen grafmonument. Hij stierf in 1678 op het jachtslot Ahaus, de voorloper van het huidige kasteel. Maar al tijdens zijn

leven begon de hofbeeldhouwer Gröninger aan dit praalgraf. Een basis van wit en zwart marmer, rijkelijk versierd met trofeeën en wapens. De bisschop is knielend vereeuwigd en een engel reikt hem een kruis. Wat een contrast met het graf van de latere kardinaal Clemens August von Galen (1878 - 1946), bijgenaamd de Leeuw van Münster. In drie beroemde preken in 1941 nam hij stelling tegen het 'euthanasieprogramma' van de Nazi's, die toen al 100.000 gehandicapten om het leven hadden gebracht. Hij ligt in alle eenvoud in de Ludgeruskapel, Liudger zeggen de Duitsers. In de derde kapel ligt wijbisschop Maximilian Gereon Graf von Galen (1832-1908).

Hoogaltaar en reisaalder in Bevergern

Tijdens de vorstbisschoppelijke heerschappij van Bommen Berend (1650-1678), werden er in het bisdom 30 nieuwe kerken gebouwd en 100 hersteld en verfraaid. Het katholieke geloof moest na de Reformatie en de periode van de Wederdopers in de stad Münster (1534/1535) weer verankerd worden.

Von Galen stimuleerde onder meer de Mariaverering en bedevaart naar Telgte. Daar werd een Mariabeeld aanbeden, dat al genoemd wordt in een akte uit 1455. In de jaren 1654-1657 bouwde hij de zeshoekige kapel met het koperen dak, die er nu nog staat en waar nog altijd veel bedevaartgangers naar toe trekken. Het kerkje in Zwillbrock, in 1651 vlak aan de grens gebouwd voor de Nederlandse katholieken, werd door hem in het bijzonder ondersteund. Ook had hij contact met het Klooster Glane 'Mariavlucht', een schuilkerk voor de Losserse katholieken.

Aan één van de vele kerken wil ik hier meer aandacht besteden.

In de St. Marien (Mariä Heimsuchung) in Bevergern staat een barok hoogaltaar uit 1655, een geschenk van de vorstbisschop. Het bestaat uit drie verdiepingen waarin de compartimenten worden gescheiden door Korintische zuilen. Links naast het tabernakel staat de H. Ludgerus, de stichter van het bisdom Münster en rechts Antonius abt, patroonheilige van het dorp. De schildering in het midden kan gewisseld worden met de kerkelijke kalender, ofwel 'Mariä Heimsuchung' (Maria visitatie, op 31 mei, waarbij de zwangere Maria op bezoek gaat bij Elisabeth, die zelf ook zwanger is en Johannes de Doper zal baren), ofwel het 'Abendmahl' (Laatste avondmaal). Daarboven staat in een cartouche het wapen van de bisschop. Het geheel wordt bekroond door een wolk, met daarin het oog van God en daaronder zegeviert aarstengel Michael over de duivel.

Het hoogaltaar in Bevergern. (Foto St. Marien).

Het kerkinterieur biedt nog veel meer prachtige schatten. Een grote stenen Joseffiguur (1673) is bijzonder omdat, in tegenstelling tot latere Josefbeelden, hij hier wordt afgebeeld als jonge man. Dus niet met een lange grijze

baard, maar met een vlot spitsbaardje en een snor, zoals Von Galen zelf ook droeg.

Maar het meest bijzondere staat in een nis in de muur, achter gepantserd glas: het kleine reissaltaar van Bommen Berend. Een eikenhouten paneel uit het eerste kwart van de 16e eeuw, met in reliëf de aanbidding door de Drie Koningen. Op de zijvleugels in medaillons 'Maria verkondiging' oftewel Mariaboodschap (25 maart, 9 maanden voor Kerstmis). Toen ik de eerste keer voor dat reissaltaar stond besepte ik pas goed, dat zo'n krijgsheer/bisschop ook priester was en elke morgen de H. Mis moest lezen. Het idee, dat hij dat altaar ook bij Losser uitgeklaapt zal hebben; dan kijk je toch even met andere ogen.

Het reissaltaar van Bommen Berend. (Foto St. Marien).

De Burcht en de Oranjes

In Bevergern stond een burcht (1300), in eerste instantie een zogenoemde Motte ter verdediging, met een doorsnede van 50 meter. De burcht was voortdurend een plaats van strijd, verovering, verwoesting en wederopbouw. Ook de Spanjaarden hielden er huis. En in 1603 komen zelfs de Oranjes in beeld. De prins (Filips Willem, de oudste zoon van Willem van Oranje), eist het eigendomsrecht op i.v.m. een erfenis, maar pas in 1634 (onder Frederik Hendrik) wordt dit rechtsgeldig verklaard. Voor Von Galen was dit een doorn in het oog, die protestantse Nederlanders in zijn vorstbisdom. In

1651 veroveren zijn troepen de burcht. Hij had zeven soldaten van Oranje omgekocht, die de poorten openden. De andere krijgslieden krijgen vrije aftocht en vertrekken zonder wapens naar Lingen, dat in die tijd ook tot het bezit van de prins van Oranje behoorde. In 1659 wordt de zaak beslecht. Von Galen betaalt 120.000 Taler en de Oranjes zien af van hun eigendom. De burcht wordt in 1680 opgeblazen en is alleen nog als maquette te zien in het Heimatmuseum. Een leuk museum, gevestigd in vijf aaneengesloten historische panden in de fraaie dorpskern. En daar wordt natuurlijk ook aandacht besteed aan de periode van Bommen Berend.

Heimatmuseum Bevergern. (Foto Muensterland-Tourismus).

Bevergern ligt circa 59 km. van Losser, te bereiken via de A1/E30, afslag Rheine/Kanalhafen. Een prachtig historisch dorp, met in de nabijheid (3 km) het zogenoemde Nasse Dreieck, de aansluiting van het Mittellandkanaal (1916) op het Dortmunder Emskanaal (1892-1899). Nog altijd een knooppunt in de binnenscheepvaart, direct gelegen aan een uitloper van het Teutoburgerwald.

Grote en kleine kapel en kruisweg in Coesfeld

In de Lambertikerk in Coesfeld hangt het beroemde Coesfelder Kreuz, een gaffelkruis, waaraan al sinds de 14e eeuw wonderen werden toegeschreven. Dat trok natuurlijk bedevaartgangers.

In 1659 liet de bisschop de Grote Kruisweg rond Coesfeld aanleggen, die uitgaat van deze Lambertikerk. Kruiswegen kwamen vanaf de Middeleeuwen veel voor in het Münsterland en waren vaak te vinden bij een bedevaartsoord. Ten tijde van de Nederlandse Tachtigjarige oorlog en de Duitse Dertigjarige oorlog zijn er veel vernield en Von Galen wilde deze katholieke traditie weer in ere herstellen, een processie met het bedevaartskruis, behangen met (zilveren) votiefgeschenken (als dank voor het verhoren van een gebed).

Op de 10 km lange route van de grote processie kom je langs twee kapellen, de grote en de kleine, allebei gebouwd in 1659. De kleine kapel is een eenvoudig vierkant bouwwerk in het bos en aan één kant open. De grote kapel is achthoekig en gesloten. In het interieur staat een barokaltaar. De tussenliggende staties zijn van zandsteen. Een deel van de prachtige verbindende lanen is nog in tact. De door Von Galen geïnitieerde kruiswegprocessie werd met Pinksteren gehouden en al in 1660 kwamen er zoveel gelovigen op af, dat het gebeuren naar de dinsdag daarna werd verplaatst, om de mensen de verre reis, ook van uit Nederland, op zondag te besparen. Later werden de poorten van de stad zelfs gesloten, omdat men de tienduizenden pelgrims niet kon herbergen.

Er zijn nog altijd twee processies, een grote (oorspronkelijk twee dagen en 20 km lang) door het buitengebied en een kleine route, door de stad. In die laatste wordt ook een monstrans met het, voor katholieken, Allerheiligste (de hostie) megedragen.

Rond Coesfeld liggen fietsroutes, waarin de kleine en grote kapel zijn opgenomen en diverse staties en andere zandstenen kapelletjes en landkruisen.

De grote kapel. (Foto Wikimedia).

Miniatuurkanon

Op de PAN in Amsterdam, PAN staat voor 'Pictura Antiquairs Nationaal', werd in 2013 door een antiquair uit Groningen een bronzen miniatuurkanon aangeboden. Het had toebehoord aan bisschop Von Galen, aldus de omschrijving. Ik heb er op de PAN een foto van gemaakt. Ik weet niet wanneer het op de markt is gekomen, misschien ook in 1997 met de andere kunstwerken uit de familie. Een jaar later kwam ik weer met de antiquair in gesprek en toen vertelde hij dat het historische miniatuurkanon was verkocht aan een particulier in noordoost - Twente. Hij vond dat een zeer toepasselijke plaats, omdat de bisschop 'in de oostelijke regio's het meest had huisgehouden'. Het antieke miniatuurwapen was ruim 60 cm lang. De echte kanonnen werden o.m. gegoten in Coesfeld (klokkengieter Urban Hardinck) en in Münster (Niklas Becker). Het is mij niet bekend waar dit miniatuurwapen gemaakt is.

Het miniatuurkanon van Bommen Berend. (Foto Thea Evers).

Hollandschen Karkhoff Veldhausen

Wanneer je in noordoost-Twente via Lage/Breklenkamp de grens over gaat kom je in Neuenhaus. Hier stroomt de Dinkel in de Vecht. Veldhausen, oorspronkelijk een meer dan 1000 jaar oud parochiedorp, is nu een wijk van Neuenhaus. Daar is, in een bosperceel, een gedenksteen geplaatst ter her-

innering aan de Nederlandse soldaten, die op deze plek sneuvelden in een gevecht met de troepen van Bommen Berend.

Bommen Berend was in 1672 met zijn leger tot aan de stad Groningen gekomen, maar daar werd hij door de Nederlanders verslagen. Ze hadden daar wel een Duitser voor ingehuurd Carl von Rabenhaupt, een edelman uit Bohemen en een volgeling van Jan Hus, de Tsjechische hoogleraar die geldt als een voorloper van de Reformatie.

Von Rabenhaupt kon Bommen Berend uiteindelijk in 1674 terugdringen tot Nordhorn. Von Galen moest zich uit de stad terugtrekken en sloeg zijn kamp op in Brandlecht, een dorp aan de Vecht, ten zuiden van Nordhorn. Von Rabenhaupt maakte tijdelijk kwartier bij Veldhausen. Een deel van zijn troepen had zich daar verschanst in een gebied dat nog altijd wordt aangeduid met 'Bischopspool'. Op 21 april 1674 raakten de Nederlanders weer in gevecht met het voetvolk en de cavalerie van Bommen Berend en verloren de strijd. Ze dachten zich afgeschermd te hebben door een opgeworpen wal en de omringende zompige gronden. Maar de Duitsers maakten een omtrekkende beweging en verrasten de Nederlanders in de rug. Die sneuvelden dan ook massaal. 'Kommandant Eybergen werd met een groot getal der zijnen gedood'. Men zegt 'enkele honderden'. In Neuenhaus / Veldhausen herinnert een grote zwerfkei met een bordje aan dit slagveld van Bommen Berend, het zogenoemde 'Hollandschen Karkhoff'.

Het Hollandschen Karkhoff in Neuenhaus.

Wereldlijke 'wapenfeiten'

Vorstbisschop Von Galen heeft ook op maatschappelijk gebied zijn sporen nagelaten. De wederopbouw van zijn land met wegen, molens en andere economische activiteiten moest gestimuleerd worden. Zo vaardigde hij in 1659 een eerste wegen - edict uit, waardoor de bevolking verplicht was hand- en spandiensten te verrichten, bijvoorbeeld aan de 'Deventer Hellweg', een hoofdverbinding/handelsroute tussen Westfalen en Nederland, die langs Gronau liep. En zo werden er onder meer nieuwe molens gebouwd.

Ook de 'Landespost' in de vorstbisdommen Münster en Paderborn kwam tot stand. En als gevolg daarvan werden bijvoorbeeld de wagenpostlijnen (Amsterdam -) Rheine - Münster - Paderborn - Kassel (- Frankfurt - Parijs) in gebruik genomen.

De oprichting van het eerste Duitse faience - bedrijf in 1653 in het Westfaalse Ahaus, aan de Nederlandse grens, kan ook gezien worden als zo'n economische activiteit. Faience was in die tijd een nieuw soort aardewerk van hoge kwaliteit, afgedekt met wit tinglazuur. Het was duur en zeer begeerd en werd geïmporteerd uit Nederland. De productie in Ahaus kwam niet echt van de grond en werd in 1657 alweer stopgezet. Von Galen liet er wel een servies maken voor zichzelf, met daarop zijn wapen. Achttien delen zijn bewaard gebleven en tentoongesteld in het Landesmuseum in Münster en het Torhausmuseum in kasteel Ahaus. Maar de economie kwam niet tot bloei met zoveel krijgsgewoel, belegeringen en plunderingen. Integendeel: bij zijn dood in 1678 was het land bijna geruineerd.

*Het bisschoppelijke servies met wapen.
(Foto Torhaus Museum Schloss Ahaus).*

Het onderwijs had zijn bijzondere aandacht. Het aantal scholen groeide. De geestelijkheid kreeg de verplichting er wekelijks een bezoek te brengen en jaarlijks aan de bisschop verslag te doen. Hij probeerde zelfs een soort leerplicht in te voeren, waarbij ouders die hun kind zonder goede redenen thuis hielden, bestraft werden met een geldboete. Maar dat paste natuurlijk bij zijn grote doel: het herstel en de verankering van het katholieke geloof. Mocht u nader geïnteresseerd zijn geraakt in Bommen Berend en ook zijn Duitse kant eens willen zien: over de grens, soms verrassend dichtbij, is dus nog van alles te vinden.

Thea Evers

Bronnen:

- ✓ Das Kunstwerk des Monats, Januar 2015 (LWL-Museum für Kunst und Kultur. Westfälisches Landesmuseum).
- ✓ Leben und Thaten Christoph Bernards von Galen. Bischofs und Fürsten von Münster/Johann von Alphen. Vertaald uit het Latijn. 1790.
- ✓ St. Marien Bevergen. 1995. (Schnell Kunstführer nr. 2245).
- ✓ Vaanholt, Gerard. Stad & Land (1). 2002.
- ✓ Natur und Kultur des Raumes Gronau und Epe/ Hanspeter Dickel. 2. Aufl. 1983.
- ✓ Münster; ein Stadtführer/Wolfgang Neumann/Ralf Schaepe. 3. Aufl. 1996.
- ✓ Dehio Handbuch der Deutschen Kunstdenkmäler/Nordrhein Westfalen. 2. Bd. 1969.
- ✓ Unterwegs im Kreis Steinfurt/Rudolf Breuing e.a. 1980.
- ✓ Bommen Berend. Katalog Landesmuseum Münster. 1972.

<https://www.lwl.org/geokult/kuladignwjsp/detaildruck.jsp?oid=10027181>

https://wiki-de.genealogy.net/Geld_und_Kaufkraft_ab_1450

<http://www.ahaus.de/fayence.0.html>

[https://de.wikipedia.org/wiki/Coesfelder_Kreuz_\(Kruzifix\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Coesfelder_Kreuz_(Kruzifix))

HET NIJWEERTSHOES

De inval van Bommen Berend heeft in Losser geen tastbare herinneringen achtergelaten, of het moeten al de brandsporen zijn, die je op enkele oude gebinten nog kunt zien, zo heeft u gelezen op pagina 22. Die gebinten zijn de gebinten van galerie 't Nien-End op Erve Kraesgenberg. Dit vroegere akkerburgerhuis stond in zijn oorspronkelijke staat in het dorp aan het Martinusplein. (Op de foto's hierboven het meest linkse huis). Het wordt in 1747 al genoemd in het dagboek van Aleida Leurink, maar is al veel ouder. Het huis had een horecafunctie en werd het Nijweertshoes (het huis van de nieuwe waard) genoemd. In 1903 werd het afgebroken en herplaatst bij een boerderij aan de Fleerderesweg (bij Oldenzaal). Daar deed het dienst als veestal. Het huis werd in 1998 herbouwd op Erve Kraesgenberg.